

Välfärd, vikingar och vithet – Hyvinvointivaltiota, viikinkejä ja valkoisuutta

Scandinavian Exceptionalisms. The International
Association of Scandinavian Studies (IASS), 32nd
Conference, Department of Nordic Studies and
Linguistics, University of Copenhagen, 7.–10.8.2018

—

Freja Rudels & Tintti Klapuri

S kandinaviske exceptionalismer var temat då Köpenhamn för första gången i IASS drygt sextioåriga historia stod värd för den vartannat år återkommande internationella skandinavistkonferensen. Vid sidan av ett mångsidigt och digert program bjöd Köpenhamn på en exceptionellt varm augustivecka. IASS, som ursprungligen grundades för att främja skandinavistisk litteraturforskning, har under årens lopp utvecklats i allt mer tvärvetenskaplig riktning. Den interdisciplinära ambitionen var central i årets upplaga av konferensen där arrangörerna med det ursprungligen samhällsvetenskapliga begreppet ”skandinavisk exceptionalism” ville bädla för mångsidiga undersökningar av olika konstruktioner av det nordiska. I sitt öppningsanförande betonade ordföranden för konferenskommittén, Torben Jelsbak från Köpenhamns universitet, att avsikten med temat inte var att hålla en konferens kring skandinavisk självbelåtenhet, eller att lägga fram tanken om den skandinaviska exceptionalismen som ett givet faktum, utan snarare som en fråga öppen för kritisk diskussion.

Konferensen lockade hela 140 presentatörer, vilket i IASS-sammanhang är mycket. Temat var uppenbarligen relevant, och av programmet att döma också aningen provocerande. Dubbla sessioner erbjöds för såväl kritisk dialog med skandinavisk exceptionalism som postkolonialism och nordiska dystopier. Den nordiska utopin däremot lyste med sin frånvaro, eller problematiserades, exempelvis i den plenarföreläsning och den dubbla session som ägnades välfärdsstaten.

Pohjoismaiset myytit kierrätyksessä

Islantilaisen ja vertailevan kulttuurintutkimuksen professori Jón Karl Helgason Islannin yliopistosta käsitteli plenaariluennossaan Edda-tekstien ja saagojen käyttämistä populaarikulttuurissa kulttuurisen muistin ja faniyhteisöjen näkökulmasta. Helgasonin mukaan 1900-luvun ja 2000-luvun ilmiöissä kuten Eddan hahmoihin pohjaavissa viikinkiaiheisissa elokuvissa, tv-sarjoissa tai videopeleissä näkyy hyvin se, miten ne rakentavat omaa, erillistä poetiikkaansa intertekstuaalisessa suhteessa toisiinsa. Sen sijaan suhde alkuperäisteksteihin voi olla varsin etäinen, totesi Helgason viitaten muun muassa Karin Kukkoson teoksessaan *Popular Cultural Memory* (2008) esittämiin näkemyksiin kulttuurisen muistin merkityksestä fanikulttuureissa.

Mentaalista maantiedettä käsittelevässä sessiossa jatkettiin osin viikinkien parissa. Työpajan kiinnostavimmat esitelmät tarjosivat Thomas Mohnike Strasbourgin yliopistosta ja Bergur Rønne Torshavnin yliopistosta. Mohnike esitteli Lévi-Straussin pohjalta kehittelemäänsä teoriaa pohjoisuutta koskevista myteemeistä, jota hän parhaillaan oli soveltamassa laajaan digitaaliseen aineistoon. Mohnike korosti pohjoisten myteemien – kuten Thoriin tai Odiniin

yhdistyvien ominaisuuksien – historiallista muuttuvuutta ja kerronnallisuutta: henkilöhahmoja tuntuvat määrittävän yhtä lailla esimerkiksi heidän toimintansa ajallisuus kuin heihin yleisesti liitetyt esineet. Rønne puolestaan esitti färsaarelaista kirjallisuutta koskevassa esitelmässään, että pienten ja suurten kirjallisuuksien lisäksi olisi syytä puhua myös ”ääripienistä” (*ultraminor*) kirjallisuuksista. Rønnen mukaan ääripieni kirjallisuus syntyy tyypillisesti, joskaan ei välttämättä, saarialueilla, joille on ominaista maantieteellinen eristyneisyys, yhteisön kiinteys ja pyrkimys oman kulttuurin näkyväksi tekemiseen.

Välfärdsstaten i tiden

Lasse Horne Kjældgaard, professor i dansk litteratur vid Roskilde universitet, dryftade i sin plenarföreläsning välfärdsstaten genom dystopins estetiska prisma. Efter att ha konstaterat att dystopin närmast är en ”defaultgenre” idag närmade han sig välfärdsdystopin genom aningen äldre exempel: Gunnar Ekelöfs ”Non serviam” (1945), Henrik Stangerups *Mannen der vil være skyldig* (1973) och Svend Åge Madsens *Se dagens lys* (1980). Gemensamt för dessa är en kritik av välfärdsstaten med udden riktad mot dess inblandning i familjelivet. Föreställningen om välfärdsmodellens familje- och människovänlighet ifrågasätts kraftigt i framtidsscenarioer där staten på olika sätt träder in i familjens ställe. Kjældgaard visade hur dystopiernas kritik blottlägger spänningar i välfärdstanken mellan omsorg och kontroll, välvilja och förmynderi. Samtidigt noterade han det intressanta i att det är just manliga författare som målar dessa hotbilder och kastade fram tanken om att patriarkatets fall lurar bakom dessa angrepp på en familjepolitik som ur kvinnoemancipatorisk synvinkel varit helt avgörande. Under den livliga diskussion som följde på anförandet väcktes frågan om vilket ansvar vi som forskare har i hur vi förhåller oss till dylik välfärdskritik idag, då välfärdsstaten alltmer ter sig som ett minne.

Det komplicerade förhållandet till en nedmonterad välfärd aktualiserades även i sessionerna som ägnades välfärdsstaten. Krzysztof Bak (Stockholms universitet) illustrerade intressanta skillnader i uppfattningen om välfärdsstaten vid olika skeden av dess historia. Exemplet han utgick ifrån var Emmanuel Mouniers kritik av välfärdsprojektets transcendensbrist på 1950-talet, Birgitta Trotzigs bilder av ett gigantiskt skenreningsprojekt på 1980-talet och Sara Stridsbergs dubbla postperspektiv från 2010-talet där folkhemmets renhetssträvan får sig en känga samtidigt som dess institutioner framträder som oaser av mänsklighet i en genomindividualiserad tid. En spännande historisk fond för välfärdstanken tecknade Frederike Felcht (Frankfurts universitet) i ett föredrag om fattigdomens och svältens centrala betydelse för den nordiska självbilden. Med exempel från bland andra Runeberg, Geijer, Björnson, Tavaststjerna och Moberg synliggjorde hon armodets olika funktioner för den nordiska kollektiva identiteten som föremål för idealisering, kritik och nostalgiska tillbakablickar.

Nordiskhet och arbetarlitteratur visade sig vara en fruktbar kombination. I ett av sessionens intressanta föredrag diskuterade Beata Agrell (Göteborgs universitet) skärningspunkterna mellan klassmedvetande och fosterlandskänsla i pionjärtidens svenska arbetarprosa. I mötet mellan bondens kärlek till fosterjorden och arbetarens proletära klassmedvetenhet över landsgränserna spårade hon tendenser som pekar framåt mot välfärdssamhället som en arbetarklassens skapelse där erövrandet av staten inrymmer en idé om att återfå jorden och bli sin egen herre. Per-Olof Mattson (Stockholms universitet) dryftade i sitt anförande Eyvind Johnsons reaktion på den törn som den antifascistiska fronten fick i och med Sovjets angrepp på Finland 1939. Jonsson med sin starka nordiska förankring avfärdade omedelbart Sovjet som kraft mot nazismen och vände sig istället mot Norden. Han började förfäktas idéer om en specifikt nordisk social och kulturell linje och den nordiska arbetaren som en ”nordisk” människotyp, frammanad av århundraden av frihet. Bibi Jonsson (Lunds universitet) tog upp kvinnan som undantag i arbetarlitteraturen och fick bonusstöd för sin tes av sessionens fyra andra föredrag som uteslutande kretsade kring manliga författare. Att kollektivet utgör fond, motiv och publik för arbetarlitteraturen och att kvinnan utgjort undantaget i detta kollektiv illustrerade Jonsson med talrika exempel, men konstaterade också att nyutkomna arbetarlitterära antologier visar på en utveckling mot en jämnare könsfördelning.

Skandinaavisen kirjallisuuden rajanylityksiä

Skandinaavisen kirjallisuuden ylijärjaiseen liikkeeseen keskittyneessä kahden session kokonaisuudessa käsiteltiin pohjoismaisen kirjallisuuden käänno- ja vastaanottohistoriaa sekä sen suhdetta muihin kirjallisuuksiin ja kulttuureihin. Esitelmässään suomenruotsalaisesta modernismista eurooppalaisessa kontekstissa Harri Veivo (Caenin yliopisto) painotti suomenruotsalaisen modernismin kehittymistä suhteessa erityisasemaansa läntisten ja itäisten kulttuurivaikutteiden välillä. Tintti Klapuri (Helsingin yliopisto) puolestaan tarkasteli Pohjois-Norjan esittämistä pohjoisen Venäjän modernisaation mallina 1900-luvun vaihteen venäläisissä matkakertomuksissa. Varsovan yliopiston tutkijat Paulina Rosinska ja Agnieszka Strózyk tarkastelivat molemmat skandinaavisen kirjallisuuden puolalaista käännohistoriaa. Rosinskan käynnissä oleva tutkimus näyttäisi selvästi osoittavan, että ruotsalaisen runouden puolannoshistoria on yhteydessä paitsi kirjallisuuskentän sisäisiin myös yhteiskunnallisiin muutoksiin. Strózyk puolestaan havainnollisti onnistuneesti, miten vapaasti 1900-luvun alkupuolen naisasialiikkeen toimijoiden puolannoksissa on käsitelty alkuperäistekstejä, kun on haluttu painottaa esimerkiksi skandinaavisen yhteiskunnan emansipatorisia tai terveydellisiä ulottuvuuksia.

Pohjoismaista kirjallisuushistorian kirjoittamista käsittelevässä sessiossa innostavimmat esitelmät tarjosivat Esbjörn Nyström Tarton yliopistosta ja

Haukur Ingvarsson Reykjavíkin yliopistosta. Nyström esitteli melko poleemista tutkimustaan eri vuosikymmenillä ilmestyneistä pohjoismaisen kirjallisuuden historioista tuoreeseen *Nordens litteraturiin* asti. Hänen mielestään pyrkimys ylijarjaiseen kirjallisuushistorian kirjoittamiseen ei ole millään muotoa ratkaissut kirjallisuushistorioiden kirjoittamisen suurinta ongelmaa eli eri kriteerien – alueellisten, temaattisten, kielellisten jne. – sekoittumista kirjallisuuden luokittelussa. Ingvarsson puolestaan tarkasteli 1900-luvun islantilaisen kirjallisuuden muotoutumista suhteessa yhdysvaltalaiseen kirjallisuuteen ja korosti yksittäisten toimijoiden kuten pienessä koillisislantilaisessa kylässä kirjastonhoitajana toimineen kirjailija Gudmundur Hagalínin merkitystä yhdysvaltalaisen kirjallisuuden kääntäjänä ja levittäjänä lukevalle yleisölle.

Arktisen alueen postkoloniaalisia kertomuksia käsittelevässä sessiossa tarkasteltiin erityisesti saamelaisen identiteetin etsimisen kysymyksiä. Satu Gröndahl Uppsalan yliopistosta analysoi saamelaisen identiteetin narratiivista muodostumista Annica Wenströmin ja Ann-Helen Laestadiuksen nuortenromaaneissa modernin yksilöproblematiikan, erityisesti Anthony Giddensin ”refleksiivisen projektin”, kannalta. Petra Broomansin esitelmä jatkoi Wenströmin ja Laestadiuksen romaanien parissa. Broomansin analyysissa romaanien puoleksi saamelaisten henkilöhahmojen identiteetin määrittämisen vaikeus liittyy pitkälti kielen menettämiseen, jota henkilöt kuitenkin kykenevät kompensoimaan saamelaiseen kulttuuriin liittyvällä tietotaidollaan. Session päättäneessä esitelmässä Rozemarijn Verwoort Ghentin yliopistosta analysoi ansiokkaasti Sigbjørn Skådenin romaania *Våke over dem som sover* edelleen identiteettikysymyksiensä kannalta. Romanissa saamelaisyhteisöä tarkastellaan raadollisesti videoperformanssitaideteoksissa, jotka ovat yhteisöstä lähteneen, etnisesti saamelaisen taiteilijan toteuttamia. Verwoortin luennassa romaani nousi kuvaukseksi identiteetin etsinnästä performanssitaiteen avulla, jossa päähenkilö taiteilee vähemmistökansan edustajan velvollisuuksien ja taiteilijan oikeuksien välillä.

Kritik och självkritik

I de två sessioner som ägnades åt kritisk dialog med den skandinaviska exceptionalismen stod frågor om vithet och genus i förgrunden. Kristin Järvstad (Malmö universitet) diskuterade nordiskhet och främlingskap i kvinnliga författares så kallade beredskapsprosa från andra världskriget. Med vitheten som ommarkerad grund bjuder stoffet på ett förhärligande av det nordiska vars godhet samtidigt krackelerar genom texternas skildringar av ”de andra”, såsom judar och tornedalningar. Bilden av Sverige som en fyrbåk i ett krigiskt mörker får sig här en rejäl törn. I Järvstads material ter sig den nordiska öppenheten synnerligen villkorad – främlingar göra sig icke besvär. Therese Hellberg (Malmö Universitet) dryftade den moderna kvinnan i folkhemmets Sverige

utgående ifrån författarna Gertrud Lilja, Maj Hirdman och Birgit Tengroth – tre av över 400 verksamma kvinnliga författare under 1940- och 50-talen. I sin samtid inordnades de i fällan kvinnolitteratur som tjänat både som ett svar på ekonomisk beställning och som en fribiljett till litteraturhistoriens marginaler. Genom exempel ur författarnas fiktion och sakprosa lyfte Hellberg fram deras skarpa analys och fräna kritik av tidens hetero- och reproduktionsnormativa könsordning och inte minst av kvinnans roll som upprätthållare av denna.

Vithetsnormens yttringar i början av 1900- respektive 2000-talet kontrasterades genom Therese Svenssons och Astrid Sophie Öst Hansens föredrag. Svenssons dekoloniala läsning av Ludvig Nordströms novellsamling *Herrar* (1910) avtäckte en evolutionshumanistisk tematik med ädel svenskhet som mål. Hon visade hur Nordströms gestaltning av samiskhet å ena sidan är impregnerad av kolonialitet, och hur den å andra sidan, genom närvaron av samiskt mytstoff, rymmer en dekolonial berättelse om tillblivelse som naturfolk. Motberättelser stod i fokus för Hansens presentation om vithetskritik i postmillennial skandinavisk litteratur. Med utgångspunkt i Athena Farrokhzads *Vitsvit* (2013) och Julie Sten-Knudsens *Atlantehavet vokser* (2013) dryftade hon fiktionen som plats för vithets- och assimilationskritik, som synliggörare av vitheten som osynliggjord norm.

Sessionen "Nordic Narratives" bjöd på implicita ifrågasättanden av exceptionalitetstanken. Rima Ciburevkinaitė (Vilnius universitet) diskuterade maximalistiska norska romaner, inte som ett uttryck för nordisk särart, utan som experiment med en invandrad amerikansk 70-talsgenre som spritt sig över Europa och Latinamerika. Henning Gujords (universitetet i Bergen) föredrag om Kjartan Fløgstad och Karl Ove Knausgård i norsk takt och otakt dryftade devalveringen av Fløgstads kultursemiotiska förankring i industristaden och bakgrund som intellektuell marxist i relation till den långt drivna individualismen i Knausgårds narcissistiska autofiktion. Därmed blottades ett skifte i mentalitet som varken begränsar sig till Norge eller Norden. I Freja Rudels (Åbo Akademi) analys av Marianne Backléns geografiskt och tidsmässigt vidsträckt släktroman *Jag gungar i högsta grenen* (2015) betonades romanens rörelser bortom territoriella, kulturella och språkliga gränser inom och kring det nordiska.

Vari består då den skandinaviska exceptionalismen? IASS bjöd som utlovat på exceptionalismer i pluralis. Dessa var stundtals vaga i konturerna – vilket kanske är ett sundhetstecken – eller också aningen förutsägbara. Att välfärd, vikingar, public service, modern arkitektur, frigjord sexualitet och skandinavisk kolonialism var de teman som lyftes fram i plenarföreläsningarna var exempelvis föga förvånande. Men hanteringen av ämnena var för det mesta uppfriskande. Just i sätten att kritiskt och kreativt granska det förmodat skandinaviska återfanns konferensens främsta styrka.